

УДК 539.3

НЕГОЛОНОМНА ДИНАМІКА ДОЛОТА БУРИЛЬНОЇ КОЛОНИ В ГЛИБОКІЙ СВЕРДЛОВИНІ

Доктор технічних наук Гуляєв В.І.,
Борщ О.І.,
Шевчук Л.В.

Поставлена задача про коливання кружляння долота бурильної колони, яка попередньо напружена по-здовжньою силою і обертається під дією прикладеного до долота моменту сил різання. Виконано аналіз механізму самозбудження коливань. Показано, що в'язі, які реалізуються між дном свердловини і долотом, являються неголономними. Обговорюються динамічні ефекти, викликані змодельованою взаємодією.

The problem of the whirling vibrations of a bit of a drillstring, which is prestressed by longitudinal force and rotates under the applied forces, is stated. The analysis of the mechanism of the vibration self-excitation is performed. The contact interaction between the bit and the rock medium is shown to be nonholonomic. The dynamic effects of this interactions are discussed.

Постановка проблеми. Серед основних питань, пов'язаних з добуванням розвіданих ресурсів нафти та газу є проблема виникнення нештатних ситуацій, викликаних критичними станами квазістатичної рівноваги і коливань конструкції низу бурильної колони. Одна з них полягає у збуренні коливань кружляння. В даній роботі вони моделюються на основі методів неголономної механіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Добування розвіданих нафтових та газових ресурсів пов'язане зі значними технологічними труднощами проходки глибоких свердловин. Критичні згини випинання бурильної колони (БК) [1-3] та її вібрації, які включають одночасно декілька різних коливальних явищ [4-5], суттєво ускладнюють виділення кожного з них і не дозволяють оцінити і пояснити їх механізми. У випадку, коли на долото діють нормальні і дотичні сили контактної і фрикційної взаємодії долота зі стінкою свердловини, геометричний центр долота починає рухатися навколо осьової лінії свердловини, випереджаючи чи відстаючи від обертального руху самої колони. В механіці такі коливання отримали назву прецесійних коливань. Як зазначено в англомовній науковій літературі [6-9], описаний рух центра долота має іншу природу. Він вивчався на вельми спрощених фізичних та математичних моделях і отримав назву «whirling» – кружляння.

Мета роботи полягає в уточненні математичної моделі механізму згинних коливання низу БК, викликаних дією на долото нормальних і дотичних сил контактної і фрикційної взаємодії долота зі стінкою свердловини.

Виклад основного матеріалу. Кочення долота по поверхні свердловини без ковзання реалізується тоді, коли в зоні контакту фрикційної взаємодії між тілами, що дотикаються, тертя реалізується за законом Кулона і рівнодійна $F_{\tan}^r$ сил пружності $F_{\tan}^{el}$ і сил інерції $F_{\tan}^{in}$, що діють на долото в точці контакту, менше граничного значення статичного тертя

$$F_{\tan}^r < F_{st}^{fr} = \mu R, \quad (1)$$

де R – сила нормального тиску, μ – коефіцієнт тертя.

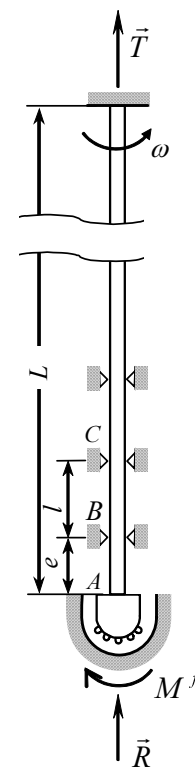

Рис.1 Схема низу бурильної колони

В цьому випадку визначальну роль в русі долота грають кінематичні ефекти, що описуються неголономними співвідношеннями, а рівняння динаміки використовуються для обчислення швидкості руху і встановлення стану, при якому

$$F_{\tan}^r = F_{st}^{fr} \quad (2)$$

і долото починає котитися з ковзанням.

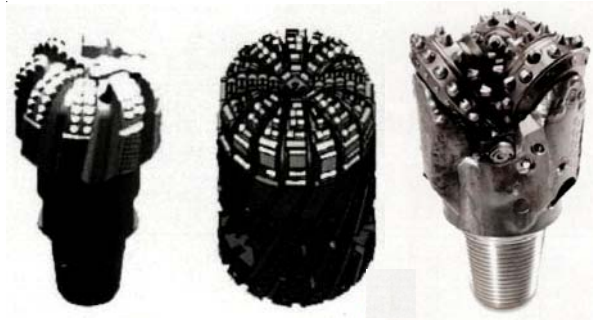

Рис.2 Форми бурильних доліт з діамантовими різцями

При постановці задачі про моделювання явища самозбудження коливань кружляння долота представимо конструктивну схему БК у вигляді багатопрогонної нерозрізаної трубчастої балки довжиною L , яка обертається з кутовою швидкістю ω . Роль додаткових опор в нижній частині БК відіграють центруючі пристрої. Балка піддається дії крутного моменту сил різання M^f і подовжньої сили стискання $\vec{R}$ від реакції взаємодії долота і дна свердловини (рис.1). На нижньому кінці БК має консольну ділянку довжиною e , до якої приєднано долото. Знехтуємо впливом верхньої частини БК на динамічний процес, умовно відокремимо нижній прогон BC з консоллю AB і вважатимемо, що в точці C реалізуються граничні умови шарнірного обпирання, в точці A – умови приєднання долота до БК. Для постановки задачі і виведення розв’язувальних рівнянь введемо нерухому систему координат $OXYZ$ і пов’язану з БК, яка обертається, систему $Oxyz$ з ортами $\vec{i}, \vec{j}, \vec{k}$. Початки обох систем співпадають і знаходяться в точці C . Осі OZ і Oz направлені вздовж осі труби БК. Введемо також жорстко пов’язану з тілом долота систему координат $Ax_1y_1z_1$, осі якої Ax_1, Ay_1, Az_1 в недеформованому стані паралельні осям Ox, Oy, Oz , відповідно, а при пружному згинанні консолі повертаються разом з долотом.

В загальному випадку поверхня долота може набувати різної форми і на ній закріплюються діамантові різці. При позаштатній роботі долота діаманти випадають із кріплень і долото стає непридатним.

Нехай тіло долота обмежене сферичною поверхнею (рис.2), а поверхня дна свердловини – конічна. Для простоти викладу методики розв’язання виберемо ситуацію, коли осі Ax_1 і Ox лежать в одній площині, а осі Ay_1 і Oy паралельні. Тоді при повороті долота можливі три випадки (рис. 3). Перший виникає при малих кутах α повороту осі долота в порівнянні із кутом β нахилу, що утворює поверхні свердловини і пов’язаний з початковою стадією збудження коливань (рис. 3, а). На цій стадії точка G контакту знаходиться правіше нижньої точки D долота, що лежить на продовженні пружної осі БК.

Вважатимемо, що в точці G реалізуються умови контакту сухого тертя без ковзання, результуюча дотична сила $F_{\tan}^r$ задовольняє умові (1) і долото перекочується по поверхні дна свердловини.

Тоді в точці контакту G швидкість долота рівна нулю і вона є миттєвим центром швидкостей. В цьому випадку долото буде перекочуватися по поверхні свердловини без різання породи. Спроекуємо на площину і розглянемо кінематичний рух плоских фігур у цій площині в напрямі, що визначається дотичною компонентою $F_{\tan}^r$ рівнодійної прикладеної до долота системи сил пружності БК і сил інерції долота. На

площині Ox_1y_1 (або OXY) траєкторія руху точки G може проектуватися у вигляді кривої з петлями повернення або гармоніками, накладеними на коло. Вважається, що такі коливання кружляння є найбільш небезпечними [8,9].

Якщо кочення є стійким, то точка контакту G переміщається по колу, а центральна точка A поверхні долота обертається з постійною кутовою швидкістю c проти напрямку обертання БК (зворотне регулярне кружляння).

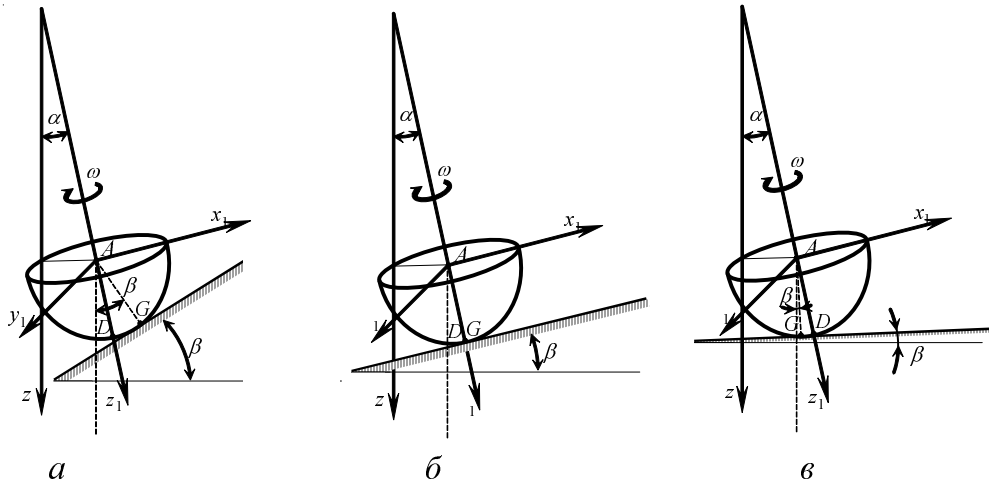

Рис.3 Схема кочення і вертіння долота

У системі $Ox_1y_1z_1$ долото здійснює складний рух, тому швидкість $\vec{V}_G$ його точки G можна представити у вигляді

$$\vec{V}_G = \vec{V}_A + \vec{V}_{GA} = \vec{V}_D + \vec{V}_{GD}, \quad (3)$$

де $\vec{V}_A$ – швидкість початку A рухомої системи, $\vec{V}_{GA}$ – швидкість точки G при обертанні навколо A . Так як $\vec{V}_G = 0$ і $\vec{V}_D \parallel \vec{V}_{GD}$, маємо:

$$\vec{V}_D + \vec{V}_{GD} = 0, \text{ або } V_D + V_{GD} = 0. \quad (4)$$

Швидкість V_{GD} підраховується так:

$$V_{GD} = \omega \cdot GD. \quad (5)$$

Для обчислення V_D врахуємо, що обертальний рух точки D навколо осі свердловини обумовлений пружними коливаннями кінця A бурильної колони з частотою c :

$$u_A(t) = a \cos ct, \quad v_A(t) = a \sin ct. \quad (6)$$

Тоді

$$V_D = V_A = \sqrt{(\dot{u}_A)^2 + (\dot{v}_A)^2} = c \cdot a. \quad (7)$$

Звідси слідує, що кутова швидкість обертання точки A дорівнює c і тому, як випливає із співвідношень (4), (5), (7), в розглянутому випадку $a = OD$ і величина c складає

$$c = -\omega \frac{GD}{OD}, \quad (8)$$

що підтверджує наявність ефекту кружляння долота в напрямі, зворотному його обертанню.

Відзначимо, що при малому OD ($\alpha \ll 1$) c приймає великих значень. Це не означає, що $c \rightarrow \infty$ на початковому етапі самозбудження коливаний зворотного кружляння. Просто в цьому стані через велике c великі значення приймає також і прискорення точки D . Внаслідок цього режим чистого кочення виявляється неможливим і долото, продовжуючи котитися, починає і ковзати. Тоді генеруються також і дисипативні сили тертя, що приводять до розсіювання енергії і уповільнення кутової швидкості c .

Інша картина складається при $\alpha \rightarrow \beta$. Тоді $GD \rightarrow 0$ і тому $c \rightarrow 0$.

Якщо $\alpha = \beta$ (рис. 3, б), то точки D і G співпадають і відбувається просте обертання долота навколо цих точок. При цьому точки D і G не переміщуються, явище коливаний кружляння не відбувається, і в режимі буріння траєкторія свердловини, проходячи через них, змінює свій напрям.

Випадок $\alpha > \beta$ (рис. 3, в) пов'язаний з розташуванням точки контакту G між точками O і D . Тому для вибраного напрямку обертання ω долото ніби перекочується зовнішнім образом по колу радіуса OG (рис. 4, б), і напрям обертання (ω) і кружляння (c) збігаються (пряме регулярне кружляння).

При такому розташуванні точок D і G формули (1) і (4) зберігають силу, проте замість (7) доводиться представити $V_D = -c \cdot a$. Тому $c = \omega \frac{GD}{OD}$ і долото перекочується у напрямі обертання БК (рис. 4, б).

Співставлення наведених рівностей і рис. 4, б дозволяє заключити, що пряме кружляння реалізується з меншими кутовими швидкостями c .

Встановлений режим прямого кружляння також може бути нерегулярним і супроводжуватися рухом точки D долота по осциляційним або петлевидним кривим [2].

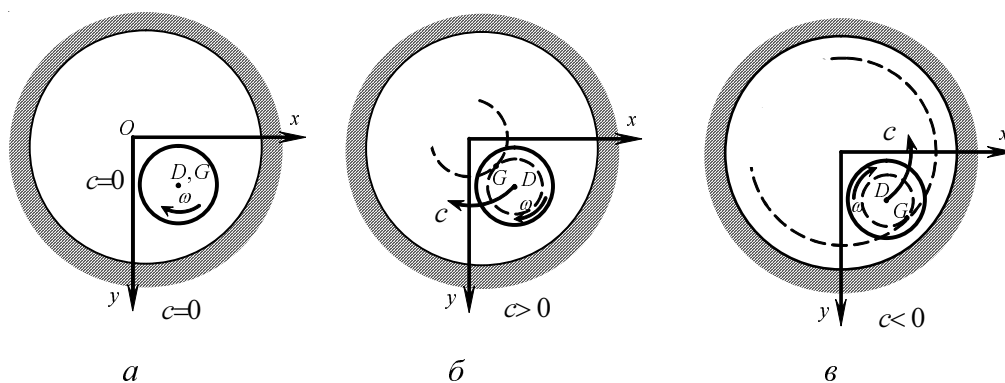

Рис. 4 Схема руху долота

Для кількісного аналізу кінематично збуджуваних коливаний кружляння необхідно скласти рівняння динаміки всієї виділеної для розгляду двопронгної балки ABC , що обертається, попередньо напруженої крутним моментом $M_z = -M^{fr}$ і подовжньою стискаючою силою $T = -R$.

Рівняння динамічного пружного згинання БК при наявності відмічених факторів побудовані в роботах [3,4]. Вони мають форму

$$\begin{aligned} EI \frac{\partial^4 u}{\partial z^4} - T \frac{\partial^2 u}{\partial z^2} - M_z \frac{\partial^3 v}{\partial z^3} - (\rho F + \rho_1 F_1) \omega^2 u - 2(\rho F + \rho_1 F_1) \omega \frac{\partial v}{\partial t} + (\rho F + \rho_1 F_1) \frac{\partial^2 u}{\partial t^2} &= 0, \\ EI \frac{\partial^4 v}{\partial z^4} - T \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} + M_z \frac{\partial^3 u}{\partial z^3} - (\rho F + \rho_1 F_1) \omega^2 v + 2(\rho F + \rho_1 F_1) \omega \frac{\partial u}{\partial t} + (\rho F + \rho_1 F_1) \frac{\partial^2 v}{\partial t^2} &= 0, \end{aligned} \quad (9)$$

де $u(z,t), v(z,t)$ – пружні переміщення елемента труби БК в напрямках осей Ox, Oy , відповідно; EI – жорсткість труби БК при згині; ρ, ρ_l – густина матеріалу труби і промивної рідини, відповідно; F, F_l – площі поперечних перерізів стінки труби і її внутрішнього каналу, відповідно; t – час. Використання системи (9) разом з рівняннями (1)-(8) дозволяє моделювати явища коливань кружляння.

Робота виконана в рамках державного замовлення Міністерства освіти і науки України № ДЗ/ 295-2008 «Розроблення технологій безаварійного буріння надглибоких вертикальних і криволінійних нафтових та газових свердловин».

Література

1. Борщ Е.И., Вацелина Е.В., Гуляев В.И. Спиральные бегущие волны в упругих стержнях // Известия Российской академии наук. Механика твердого тела – 2009. – №2. С. 143 – 149.
2. Неймарк Ю.И., Фуфаев Н.А. Динамика неавтономных систем. – М.: Наука, 1967. – 519 с.
3. Gulyayev V.I., Borshch O.I. Free vibrations of drill strings in hyper deep vertical bore-wells // Journal of Petroleum Science and Engineering. – 2011. V. 78. P. 759 – 764.
4. Gulyayev V.I., Gaidaichuk V.V., Solovjov I.L., Gorbunovich I.V. The buckling of elongated rotating drill strings // Journal of Petroleum Science and Engineering. – 2009. – 67. – P.140–148.
5. Gulyayev V.I., Hudoly S.N., Glovach L.V. The computer simulation of drill column dragging in inclined bore-holes with geometrical imperfections // International Journal of Solids and Structures. – 2011. – V.48. – P.110–118.
6. Gulyayev V.I., Hudoliy S.N., Glushakova O.V. Simulation of torsion relaxation auto-oscillations of drill string bit with viscous and Coulombic friction moment models // Journal of Multi-body Dynamics. – 2011. V. 225. P. 139 – 152.
7. Gulyayev V.I., Khudoliy S.N., Andrusenko E.N. Sensitivity of resistance forces to localized geometrical imperfections in movement of drill strings in inclined bore-holes // Interaction and Multiscale Mechanics. – 2011. – V.4. – No.1. – P.1–16.
8. Christoforou A.P., Yigit A.S. Dynamic modelling of rotating drillstrings with borehole interactions // Journal of Sound and Vibration. – 1997. – 206(2). – P.243 – 260.
9. Jansen J.D. Wirl and chaotic motion of stabilized drill collars // SPE Drilling Engineering. – 1992. – 7(2). – P.107 – 114.

УДК 681.3

ПЕРЕХІДНІ ЯВИЩА ДЛЯ СИСТЕМ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ З ВИПАДКОВОЮ ПРАВОЮ ЧАСТИНОЮ

Кандидат фізико-математичних наук Дегтярь С.В.,
кандидат фізико-математичних наук Дегтярь В.Г.

Досліджено асимптотичну поведінку розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь із коефіцієнтами, що залежать від напівмарковського процесу зі зчисленною множиною станів.

The asymptotic behavior of solutions of linear differential equation systems is investigated for the cases, when their coefficients depend on semi-markov processes with calculable sets of states.

Постановка проблеми. Прикладні задачі математики, зокрема проблеми стабілізації систем управління, побудови оптимального управління спонукають до вивчення систем диференціальних рівнянь, що залежать від випадкових процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проста стохастична модель односекторної економіки розглядалась в роботі [2].

Мета роботи. Дослідити асимптотичну поведінку розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь із коефіцієнтами, що залежать від напівмарковського процесу зі зчисленною множиною станів [1].

Постановка проблеми. Розглянемо систему диференціальних рівнянь

$$\frac{dY(t)}{dt} = F(Y(t), X(t)), \quad \dim Y(t) = m, \quad (1)$$